

Francisco Rodríguez Sánchez

Rosalía, matrimonio e opción afectivo-sexual

Manuel Murguía, ao contrario que Rosalía, tivo unha longa vida, adentrándose 23 anos no século XX. O prolífico historiador, ensaísta e arquivista, conviviu en matrimonio cunha muller de “enérgico carácter”, segundo el (*Rosalía de Castro*, en *Los Precursores*, 1885). Perseguida pola desgraza, camiñou sobre “el abismo de sus propios pensamientos” (*ibidem*). O esposo non poupou clareza en termos abstractos, recoñecendo os poucos días de felicidade dos que a súa muller desfrutou en vida, os contratempos e golpes de maltrato que padeceu. Nun momento histórico no que as mulleres debían ser “sin hechos ni biografía”, admitía que Rosalía era unha alma feminina “atormentada”, tormento que, tratándose dunha muller, sempre resultaba maior por incomunicábel socialmente. As mulleres de grandes dotes intelectuais, como era a súa esposa, tiñan que aceptar unha “muerte gloriosa (...) el día que entran en el hogar conyugal para ser égida” (*ibidem*).

Murguía aludiu ao mar de contrariedades que perseguiron a Rosalía, especialmente após 1877. Nós podemos constatar que, a partir desa data sobre todo, hai fenómenos políticos e económicos, sucesos familiares que contribúen a que a sensación rosaliana sexa de maior derrota e desesperanza. Estamos no réxime da Restauración, previo fracaso do sexenio revolucionario. Entre moitos desencantos, Rosalía ve como se esvae a posibilidade dun Estado Español plurinacional. O seu corazón é atravesado pola dor derivada da morte en accidente do seu fillo Honorato Alejandro, antes de cumprir os dous anos. As dificultades económicas para facer fronte ás necesidades familiares abren o umbral da pobreza sen requilorios. Murguía afástase por máis tempo do fogar. Malia o seu silencio e recollemento, padece ataques de menosprezo como muller e escritora. Sente o deterioro físico progresivo e irreversible: a súa última filla, Valentina, nace morta, pasados

A morte de Rosalía (cadro da súa casa-museo)

a penas tres meses do accidente mortal de Honorato. Murguía recoñece que as adversidades acabaron por dobregar “alma tan enérgica y apasionada” (*ibidem*). Desafortunadamente non escribiu o libro que Rosalía merecía, malia ser consciente de que os escritos entusiastas a ela referidos descoñecían o que fora a súa alma. Así o afirmaba á altura de 1917 (*De la importante influencia que en su tiempo tuvo en Galicia la obra literaria de Rosalía de Castro*, en *La Temporada en Mondariz*, 22 de xullo 1917).

Xa que logo, Murguía era consciente da dignidade persoal, da poderosa capacidade intelectual, da bondade e enerxía da muller con quen casara. Asemade subliñou a disposición rosaliana a recoñecer a Galiza como “la única patria y la patria de sus hijos” (*Los Precursores*). Para Rosalía a única saída non convencional estaba na profesión de escritora, tendo en conta a súa capacidade poética. Murguía é reiterativo indicando o

desencanto sentimental sufrido por Rosalía na mocidade. Alude ao seu desamparo nun Madrid no que non vía horizontes. O seus status socio-económico, a falta de contactos adecuados, o seu carácter nada proclive ao disimulo e á notoriedade, coutaba as súas ansias de intervir socialmente. O coñecemento persoal mutuo acabou en matrimonio, xa encinta Rosalía. Como lembraba Augusto González Besada (*Rosalía Castro. Notas biográficas*, 1916), a parella estaba tan sobrada de capacidades intelectuais como escasa de recursos. Nestas circunstancias, ela estaba abocada a unha especie de ansiedade autorial: tiña dificultades para publicar e sempre por intercesión do marido; era proclive a indagar ou desvendar o que había de estraño ou anormal na realidade, actitude que era fonte de conflito, a comezar pola súa adhesión patriótica a un país, a un pobo, desprezado. Proclive a expresarse con intencionalidade na escrita, como in-

Rosalía conxugou sempre o abismo do seu pensamento, o desacougo e a dor propias cunha grande capacidade de identificación e comunión coas dores e os sufrimentos colectivos

Manifestación contra a escolas laicas en Santiago a principios de século. A atmosfera de fundamentalismo relixioso afogará a creatividade aínda durante décadas logo da morte de Rosalía

tervención pública rexeneradora, estaba á vez premida polo coidado e as necesidades dunha familia numerosa, nada menos que seis fillos a alimentar e educar. Independente no seu criterio, era sensíbel ao dardo maledicente e á ameaza social, cando evidenciaban inxustiza e hostilidade contra a dignidade de Galiza e a capacidade de pensamento libre da muller. Consecuentemente, a comunicación de Rosalía con Murguía producíase no campo das ideas, no activismo das urxencias a prol da rexeneración do país e da restauración da súa lingua e literatura, papel no que ela tiña un valor relevante e insubstituíbel. Nesta función sempre contou co amparo intelectual e o respecto do marido, que admiraba a súa capacidade e talento artísticos. En Madrid, lonxe da patria, ela con sensación de desterro e sen perspectivas, coñecéranse, seguramente tendo noticias un da outra previamente. Rosalía non era precisamente unha moza vulgar no Santiago da década dos 50. Actriz, recitadora e cantante, de comportamento aberto e sen prexuízos, incluíndo a amizade con mozos, non pasaba inadvertida nos círculos democráticos ou conservadores santiagueses. Rodríguez Seoane, Aurelio

Aguirre, Eduardo Pondal, entre outros, partillaban con ela actividades e amizade.

O inconveniente para Rosalía, como muller que non quería limitarse a “ocupaciones propias de su sexo”, tal e como o padrón e a documentación pública aludían ás mulleres casadas, non desapareceron pola comunión espiritual e a axuda social de Murguía. As limitacións e inconvenientes proviñan dun sistema instaurado socialmente e de grande peso obxectivo. A comezar polo feito de que, actuando Murguía como mascarón de proa perante as casas editoriais para lograr a publicación da obra da súa muller, alimentaba a opinión de que era el quen a inspiraba e mesmo quen a escribía. Convertíase así Rosalía no seu produto, opinión que foi mesmo debidamente contestada, con ironía punzante, por ela (“Las Literatas”, *Almanaque de Soto Freire* para 1866). En efecto, amigos do matrimonio, vinculadas ao mundo editorial, deron a luz as súas obras, inicialmente en ámbitos democráticos e progresistas especialmente: J. Compañiel, *La Crónica de Ambos Mundos*, *El Museo Universal*, *Diario de La Coruña*, Soto Freire, *La Propaganda Literaria* de Alejandro Chao... Obrigados a unha convivencia familiar irregular por mos dos avatares

políticos e das dificultades económicas, esta irregularidade agudizouse sobre todo coa Restauración, desde 1875, o que coincide coa visión máis problemática do mundo e coa angustia e o desacougo máis punzante en Rosalía. Os fillos sempre estiveron a cargo dela, contando sempre ao seu carón con familiares maternos e criadas da súa confianza.

Poren, xa a partir de 1871, Rosalía detecta maiores dificultades para abrirse paso no mundo editorial, xusto no momento no que non hai censura. Lémbrese que *Follas Novas* tarda case 10 anos en ver a luz unha vez xestada, por certo, gran parte dela no desterro de Simancas, e non resulta o éxito que tiña significado *Cantares Gallegos*, cando menos nas minorías cultas e na emigración americana. Hai aquí un punto de inflexión en relación á súa participación activa na creación dunha literatura nacional en lingua galega: a célebre deserción da que tanto se ten falado e que, sen lugar a dúbidas, foi provocada pola hostilidade externa, como moi ben recoñece Murguía tamén nos dous textos xa citados. Os libros que seguen a *Follas Novas*, *El Primer Loco* (1881) e *En las Orillas del Sar* (1884), expresan a derrota, a súa posición actitudinal, a dignidade, o recollemento social, sen renunciar a un patriotismo aceirado. Son tamén intentos de procurar ingresos nun mercado en lingua española, que tampouco lle foi nunca favorábel. Rosalía deixa de escribir prólogos en prosa para xustificar ou explicar os seus libros de poemas, porque xa non hai nada que explicar nen que xustificar. Só existe a convicción de deixar constancia dunha experiencia histórica e psico-social.

Rosalía conxugou sempre o abismo do seu pensamento, o desacougo e a dor propias cunha grande capacidade de identificación e comunión coas dores e os sufrimentos colectivos. Así se converteu nunha especie de hipótese do pobo galego como pobo negado, das súas clases populares,

Virginia Woolf

como desprezadas, das mulleres como marxinas, do anormal no terreo afectivo-sexual, do non oficial e postergado no terreo cultural e lingüístico. As circunstancias tiveron unha grande importancia na evolución de Rosalía e nas posibilidades de desenvolvemento das súas capacidades, como sen dúbida o tiveron na posibilidade dunha vida libre e feliz para moitos sectores do xénero humano. Falámos de que nela cobra moita importancia a explicación-revelación do estraño. Non se calibrou aínda debidamente o feito de que toda a súa obra está tinxida polo afán de indagación e revelación desde o pasmo perante o estraño, o ignorado, o inexplicábel, o tabú, o presentido pero non exteriorizado nen concretado. Neste aspecto falta aínda moito por clarificar. Rosalía revela con símbolos, exposición de situacións chocantes, angustias, conflitos da conciencia e externos, entre outros, o que poderíamos denominar unha terceira opción afectiva e sexual, a que non se reduce ao binomio home/muller heterosexual. Curiosamente é na década dos 60 do século XIX cando algúns intelectuais alemáns, sen dúbida para salvar os homosexuais da persecución e do pecado, chegaron a falar dun terceiro sexo. Rosalía, concretamente en *El Caballero de las Botas Azules*, representa a Musa, a inspiradora do novo mundo, nun ser andrógino, un terceiro sexo. Ao longo da novela asistiremos precisamente a leccións de tolerancia e apertura no terreo dos

afectos, con claras insinuacións homo-eróticas entre personaxes masculinos e con potente crítica do significado dos estereotipos heterosexuais para as mulleres burguesas. Moitos misterios, moito do inefábel presente en poemas de *Follas Novas* ou *En las Orillas del Sar* está vinculado á angustia que provoca o desexo que non se asume socialmente. O amor que non se atreve a dicir o seu nome está literalmente aludido por Rosalía en “Santa Escolástica”, o primoroso e potente poema claramente biográfico de *En las Orillas del Sar*: a expresión apaixonada dun amor en chave homofílica, enlevo perante a fermosura dunha santa e insinuante significado simbólico de querubíns e serafíns na imaxinaría católica. Un seu amigo e admirador, Alfredo Vicenti, na crítica a *El Primer Loco* (*La Ilustración Gallega y Asturiana*, número 14, 18 de maio de 1881) fala ás claras de que o protagonista é un personaxe travestido: un corpo de home que esconde alma de muller. O inefábel en Rosalía pode concretarse a través do traballo de aproximación e de esforzo desvendador representado pola súa escrita literaria.

Cantas mulleres foron capaces, como ela, de revelar os paradoxos, as contradicións e o desacougo que, a nivel persoal e colectivo, padecía a humanidade? Cantas, naquel contexto histórico, o fixeron e, en particular do seu status económico, da súa procedencia social e dentro dun matrimonio con múltiples fillos e necesi-

dades? Cantas desde unha perspectiva ideolóxica similar? Cantas escritoras padeceron os abismos da incompreensión pública e de ameaza social até tal extremo? Cantas chegaron, pese a ser tan mostrativa dun drama vivido persoalmente, a seren tan simbólicas dunha nación? Desde logo nen Pardo Bazán no século XIX nen Virginia Woolf no XX poden comparárselle. A primeira non tiña o seu status económico-social e estaba integrada na Restauración. A segunda é doutro tempo histórico moi posterior, e polas súas posicións psíquicas e sociais máis individualista. Posiblemente si teñan puntos de contacto Rosalía e Virginia por unha certa tendencia á autodestrución, mesmo ao suicidio, e o que xa denominamos ansiedade autorial.

A biografía rosaliana vaise debuxando devagar, saíndo das brétemas da normatividade falsificadora, para pasar a exteriorizar o conflito e a estrañeza, o pasmo polo non asumido nen permitido. O desacougo polo desexado e non logrado. Estamos inmersos nunha fase crítica de longo percurso. Temos de lograr máis coñecementos biográficos externos aínda ocultos e censurados. Temos que seguir indagando na súa obra literaria. O pobre Murguía, á altura de 1862, no seu *Diccionario de Escritores Gallegos*, referíase sintomaticamente á escritora Rosalía como “madre y esposa amante, como fue hija cariñosa”. Xa entón pretendía agachar o que el mesmo sabía e estaba a cada paso máis actuante na obra literaria da súa muller: os abismos do seu pensamento. Non mentía Murguía. Só ocultaba unha parte substancial da verdade. Nos derradeiros anos da súa vida, recorreu a facelo en grao máis considerábel: había que lograr recoñecemento e integración para Rosalía. Subliñando os aspectos máis problemáticos e heterodoxos non o lograría, para alén de descubrir os segredos máis dolorosos que o afectaban ou recoñecer a existencia de abismos para el inefábeis... ■